

Jan
Amos
Komenský

O SOBĚ

ODEON

OBSAH

Trýzeň úkolu změnit svět k lepšímu (A. Molnár) 7

I. Děství a studia 25

II. Do odchodu z vlasti 47

III. Poprvé v Lešně 75

IV. Londýn 111

V. Elbląg 149

VI. Mezi Polskem a Uhrami 221

VII. Amsterodam 273

Chronologická tabulka 335

Slovníček jmen 346

Méně známé pojmy 370

Poznámka vydavatelů 372

Použitá literatura 375

Seznam ilustrací 378

70. Zikmund Rákóczi (1622—1652). Rytna z r. 1648.
71. Jiří I. Rákóczi (1593—1648). Dobová rytina.
72. Vchod do úřednického bytu starého hradu v Sárospataku.
73. Hlavní obytná místnost Zikmunda Rákócziho v Sárospataku.
74. Kuchyní úředního bytu Ondřeje Klobusického v Sárospataku.
75. Kroj uherského pána. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
76. Kroj uherské šlechticny. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
77. Polský sedlák. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
78. Polský Žid. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
79. Jana Lasitského Historie o původu a činech bratří českých, 1765. Titulní list.
80. Independentia, Amsterodam 1661. Titulní list.
81. Fortunae faber. Diogenes cynicus, Abraham patriarcha. Amsterodam 1662. Titulní list.
82. Signet Komenského. Titulní list Schola ludus, Amsterodam 1657.
83. Pravděpodobný portrét Zuzany Loranthy (1600—1660) z r. 1660.
84. Portrét a podpis Olivera Cromwella (1599—1658).
85. Zbraně a váleční. Médíryl z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.
86. Veduta Vratislavi, detail. Lept z třetí čtvrtiny 17. století.
87. Plan Haagu. Lept a médíryl Cornelia Elandta, po r. 1660.
88. Mapa Severního Nizozemí. Rytec z dílny Johanne de Rama, kolem r. 1680.
89. Disquisitiones de calor et frigoris natura, Amsterodam 1659. Titulní list.
90. Nicolas Tulp, amsterodamský radní. Soudobá rytina.
91. Opera didactica omnia, Amsterodam 1657. Titulní list.
92. Podobizna Komenského z Opera didactica omnia. Rytina podle Crispina de Passe provedená Davidem Logganem z r. 1657.
93. Hugo Grotius (1583—1645). Olej Jana Anthonisze van Ravesteyn, asi 1613.
94. Pouť s průvodcem. Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.
95. Mannálník, Amsterodam 1658. Titulní list.
96. Janua sive Introductorium in Biblia sacra, Norimberk 1658. Titulní list.
97. Rozmanité tvary lodí. Lept Václava Hollara z r. 1647.
98. Nizozemský kupec. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
99. Nizozemský lodník. Médíryl Ch. Weigela z r. 1703.
100. Josef Justus Scaliger (1540—1609). Olej, anonym z r. 1604.
101. Mikuláš Drabík (1588—1671). Soudobá rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.

Jan
Amos
Komenský
O SOBĚ

SOUBOR TEXTŮ SHROMAŽDIL, ČESKÉ EDIČNĚ PŘIPRAVIL, LATINSKĚ PŘELOŽIL A STARŠÍ PŘEKLADY ZREVIDOVAL AMEDEO MOLNÁŘ A NOEMI REJCHRTOVÁ. PŘEDMLÚVA AMEDEO MOLNÁŘ, ÚVODY K JEDNOTLIVÝM ODDÍLŮM AMEDEO MOLNÁŘ (IV, V, VI) A NOEMI REJCHRTOVÁ (I, II, III, VII, CHRONOLOGICKÁ TABULKA, SLOVNÍČEK JMEN, VÝKLAD MENĚ ZNÁMÝCH POJMŮ, POZNÁMKA VYDAVATELE, SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A VÝBĚR ILUSTRACÍ AMEDEO MOLNÁŘ A NOEMI REJCHRTOVÁ, TYPOGRAFIE JAN JISKRA, VYDAL ODEON, NAKLADATELSTVÍ KRÁSNE LITERATURY A UMĚNÍ, N. P., JAKO SVOU 4863. PUBLIKACI V REDAKCI KRÁSNE LITERATURY. PRAHA 1969. ODPOVĚDNÝ REDAKTOR JAN LEHAR, VÝTVARNÝ REDAKTOR MILOŠ NOVÁK, TECHNICKÁ REDAKTORKA MARTA BUDILOVÁ, Z PŮVODNÍ FOTOSAZBY VYTISKLO RUDĚ PRAVO, TISKARSKÉ ZÁVODY, PRAHA I.

21,84 AA (z toho text 16,98 AA, ilustrace 4,86 AA), 22,23 VA, 601 22 856. Vydání druhé, nezměněné.
Náklad 15 000 výtisků. 13/31. 01-089-89. Cena vč. 32 Kčs

ale na to právě naříkáme a na toto tak veliké zlo —
veřejnou temnotu — hledáme léky.

(VIA LUCIS, 1668)

*Plněji se objasňuje
trojí účel univerzálního světla:
aby v něm všichni mohli vidět všechno veskrze*

Aby tedy nemohla naše mysl sama sebe tak hloupě dále
klamat, má jí být skutečné zlo stavěno na oči, aby se
musela hrozit a odvracet od věci, která jí určitě přinese
jistou záhubu. Zkrátka neznalost je sama o sobě zlem,
protože je temnotou. Znalost, i zla, je dobrá, protože je
světem. V některých případech však, protože jsme na-
rušení, je lepší něco nevědět. (...)

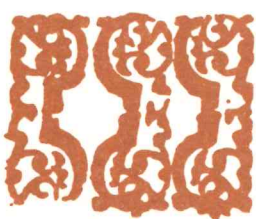
Když pak radíme, aby se všichni podíleli na tomto
konečném světě, nechceme tím, aby i řemeslníci, sedláci
a ženy se cele věnovali knihám, ale aby nikdo z nich se
nezanedbával v tom, co je potřebné všem. Například
aby nikdo nebyl hloupě neznalý sebe, tvořiva a Boha;
mimoto aby se každý vzdělával pro své zvláštní povolání,
aby ti, kdo někoho řídí, uměli řídit nebo vládnout a ti,
kdo jsou podřízeni, uměli být podřízeni nebo ovládáni.
Všichni, pravím, mají být učeni lidským věcem, protože
jsou lidé, božským věcem, protože jsou obrazem božím,
věčným věcem, protože jsou čekateli věčnosti. Jinak by
zajisté bylo lépe narodit se zvířaty, protože věc, která se
sama zvrhla, stává se sama horší než věci špatné.

(VIA LUCIS, 1668)

/ V /

ELBLĄG

»Chci psát díla, která přetrvají«

»Nemohu vyrazit kupředu, jak bych chtěl,« psal Komenský příteli Hartlibovi, když už šlo na páry rok po jejich svaté úmluvě v Londýně. Psal z Elblagu, z pruského přímořského města, odkud nebylo daleko do polského zázemí, popřípadě až tam, kde žily sbory českých bratří. Elbląg sám tvořil nedilný článek pobaltského pásma obsazeného Švédy, hráze, kterou švédský říšský kancléř Axel Oxenstierna vybudoval záměrně proti snahám španělské katolické moci proniknout za součinnosti habsburského císařství a Polska do severských moří. Až žalobné posíťování do bezvýhodnosti, v níž se ocitl, je jednou z charakteristických dominant Komenského citového a pracovního rozpoložení myslí v elblagském období (1642—1648). To překvapuje, uvážíme-li, že byl v té době hmojně zajištěn jako málokdy jiný, obklopen znovu shromážděnou rodinou a v úkolech, které na sebe vzal, neobyčejně výkonný.

Byly to ovšem úkoly uložené zvějšku, z pořeb a záměrů sledovaných jeho novým chleboďarcem Louisem De Geerem. De Geer byl velkovýš, činorodý podnikatel z Nizozemí, zbrojařský kapitalistický magnát, bez jehož dodávek, zvláště děl, těžko si představil vítěznou údermost švédských vojsk za třicetileté války. Právě odtud, od rozhodnosti, s jakou luteránské Švédsko, do jehož armád přišlo sloužit i velet tolik českých šlechtických emigrantů, zpevňovalo protestantské pozice ve střední Evropě, očekával Komenský pomoc pro český národ v jeho nerovném boji s Habsburky. To byl jistě hlavní důvod, proč se pro de geerovskou nabídku náhle na sklonku anglického pobytu rozhodl, třebaže jej ve vzpomínkách psaných pro Maresia nijak nezdůrazňoval. Když v Amsterdamu jednal s Louisovým synem Laurensenem, utvzovaly ho v tomto rozhodnutí zprávy, že po úspěších v Německu pronikla vojska švédského generála Lennarta Torstenssona hluboko do jeho rodné Moravy. Směl zůstat stranou dění, jež stihlo osvobození domova do tak bezprostřední časové blízkosti?

Velkoobchodníka De Geera, ač kalvinistu, vstřebali Švédové nedávno bez obtíží mezi svou vysokou šlechtu. Na Komenského, jenž pracoval s myšlenkami, které mohly být nebezpečné, hledělo lutersky vyhraněné švédské pro-

středí s nedůvěrou. Ješie nejsnáž mohl skryt svůj reformovaný orientovaný panprotestantismus za husitský původ cirkve, kterou reprezentoval. De Geer a Oxenstierna od něho žádali učebnice a zase učebnice pro školy, jejichž potřebovali k podpoře všestranného švédského vznamu. Elblag byl kompromis, uvážené zvolený velkým švédským kancléřem.

Ale práce na učebnicích vracela Komenského daleko zpět k metodice jazykového vyučování, tedy někde, kde už srdcem nebyl, k úkolu pod jeho síly. Svojně nalahavý hlas svědomí i přátel z kruhu Hartlibova naopak žádal celé soustředění na všengpravny projekt. A zde také opravdu bilo v Komenském srdce: »Chci psát díla, která přetrvají.«

Jeho apologetické vzpomínky se osiatně prádnem znovu a znovu vracely k údívu nad tím, že právě špičkoví vzdělanci současné Evropy poučeně vyjadřovali nedočkavou poplávku, aby světu konečně podal dílo, v němž bude ve filozofickém zvládnutí celek toho, co sami posilovali pouze v odbornickém výseku. Za všechny jiné tu stací připomenout rozhovor s René Descartem nebo list Herbertu z Cherbury, znalecky apelující na myslitelovu pomoc dopracování soustav obecných pojmů, která by usnadnila průnik za proměnlivosti jevného aspektu věcí. Obiž ovšem tkvěla přímo ve věci. Descartes to naznačoval se zdvořilou zdrželivostí. Komenskému její kritický hrot snad ušel, ale na rovině vlastní práce se s ním po pravdě nikdy nepřestal vyrovnávat. Vycítáme-li z jeho zpozdí vlekou trýzeň, jakou prožíval nad nápravným projektem, náporu pochybností, zda první obrysy díla nebyly snad lepší než jeho pozdější prokreslované dotváření, můžeme se ptát, nejsou-li opakované stížnosti na nespolehlivost pomocníků, na průtahy způsobené rozptylováním tolika jinými úvazky, na laciný optimismus těch, kdo nechápou, »kam ty věci směřují«, snad přece bezděkym příznakem toho, že vyčtený cíl byl opravdu nadlidský. Buď jak buď, Komenský měl pro svou vytrvalost, pro prodlevy v práci, pro »nepředbítání« ončejší důvody ve svém celkovém pojetí času a dějinných věků. Lhuty v něm měly nezastupitelnou úlohu a jistotně očekávaná »podivuhodná proměna světa«, už už nastávající, nutila sice k přípravám neodkladným, nedala se však a nesměla uspěchat.

Na samém prahu smrti se proud vzpomínek nejštědřeji rozléval ze vzdorujícího rozhoření nad Maresiovým malicherně zneaktivním kalvinismem. Bolel nejvíce, raml nejčerstvěji. Zato už poněkud přebolo to, co Komenského na souleži konfesi tolik vznušovalo i vynušovalo v elblagských letech: uzounce ohračená tolerantnost popudlivých luteránů švédských, německých i polských a zálučné paternalistický ochrannýsky proselytismus katolíků. Na případ katolického konvertity Bartoloměje Nigri na vyplýval spousta času a pastýřské trpělivosti; účastí na pozoruhodném interkonfesiálním rozhovoru v Toruni pořídil málo a navíc ještě navždy ztratil důvěru Švédů. V očích veřejnosti, libující si žárlivě ve skupinových ohračenostech, dal tím v sázku neochvějnost své evangelické víry, svého pravověří. Jako by všude přechíval, všude vadil.

Za pobytu v Elblagu dozrála všemu navzdory koncepcce a rozvrh Komenského životního díla. Všeobecnou poradu o nápravě lidských věcí zde rozestavěl už ve všech sedmi jejich dílech. Nápravy světa buď dosaženo naleze-

47/ Jakob Golius

ním pravé filozofie, pravého náboženství a pravého státnictví. Správným užitím rozumu, svědectví Písem svatých a zkušeností našich smyslu nechť stoupá dějinný človek k moudrosti živé vírou, láskou a nadějí. Bude to moudrost vynalézavá, schopná vytvořit mezinárodní kontrolní organizace a instituce s úkolem naučit, aby se proces zlidšťování světové civilizace nezastavil nebo nezvrátil v opak.

Dáváme za pravdu slovenskému průkopníkovi komunistického bádání Jánovi Kvačalovi: elblagské údoby Komenského života vrcholilo statečným »protestem proti duševnímu nájemnictví«. V srpnu 1648 se Komenský stěhoval do Lesna.

Dostav se do Leidenu, byl jsem přijat jako vítaný host mistrem Herebordem a za jeho vedení jsem navštěvoval pány profesory i kazatele. Všichni mě vlídně přijali a rozličně mi dodávali myslí k práci, mimo jiné pan Golius. Ten se mě tázal, vím-li, že Dvěře jazyků jsou překládány také do východních jazyků. Když jsem říkal, že ne, vyňal list poslaný z Alepa, napsaný jeho bratrem Petrem; vzdával mu v něm díky za posláni knížky Dvěře jazyků a oznamoval, že záhy ji začal překládat do arabštiny. A když pokročil přes polovici, ukázal prý překlad, a mohamedáni byli prý tak nadšení, že si již mezi sebou rozdělili úlohy, kdo má překládat toto dílko do turečtiny, kdo do perštiny a kdo do mughalštiny. K tomu dodal: »Již se dotazují po více pracích téhož spisovatele, podobně psaných.« Tu pan Golius: »Vidiš, Komenský, jak šťastně ti tvé Dvěře otevřely dveře k pohanům!« Já: »Ne nám, Pane, ale jménu svému dej čest!«

Když si na to nyní vzpomínám, mé srdce ve mně tlouče, věř mi, pane Marese, že jsem se nedovedl lépe chopit příležitosti a že jsem si tehdy nepospíšil ihned jakýmkoli způsobem upravit Dvěře věcí. Snad by tak bylo bývalo možno připravit duši i těchto národů k příštímu jejímu obrácení, lépe než pouhým názvoslovím. Jestliže jsem se nějak provinil zanedbáním této příležitosti, ať mi Bůh odpustí! Avšak vina nebude na mně jediněm; vždyť jsem byl z různých stran tak rozptýlován nejen tehdy a potom, ale až dosud, že to může sloužit za příklad. Co dělají všichni, nedělá nikdo, poněvadž jedni druhé pletou. Já jsem toho zakusil tolika způsoby, že jsem kdysi Hartlibovi napsal: »Jestliže vůbec kdo způsobil průtah v pansofickém studiu, jsi to Ty, příteli; neboť Ty jsi mne nenechal ukončit v tichu mé práce, tolik jsi mne nutil na světo, sthl do tak velkých zmatků atd.« Ale snad jako myšlení boží je jiné než naše, tak i jeho doby a vykonavatelé. Bůh nebyl proti Davidovu úmyslu vystavět chrám, ale přesto nechtěl, aby úmysl byl uveden ve skutek za Davidova života a jím samým.

Kterého dne se rozhodli přátelé — pan Ludvík de Dieu, pan Abraham Heydan, pan Klinget a Herebord — zavést mě na rozmluvu s panem René Descartem,

bydlícím v přepůvabném zátíší za městem. Rokovali jsme asi čtyři hodiny: on nám vykládal taje své filozofie, já zase jsem hájil přesvědčení, že všechno lidské poznání, jehož se nabyvá pouhými smysly a úvahami, je nedokonalé a mezerovité. Rozešli jsme se přátelsky; já jsem jej vybízel, aby vydal základy své filozofie, jež rok nato byly vskutku vydány, on zase podobně pobádal mne k urychlení mých prací, mimo jiné tímto výrokem: »Já za okruh filozofie nevykročím; bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.«

Urovnáv své záležitosti v Amsterodamě s panem Vavřincem De Geerem, Hottionem a Rülzsem i v cihodné konsistoři, kde jsem vzdal díky za nová dobrodiní vůči našim rozptýleným příslušníkům, spěchal jsem do Hamburku. Ale když jsem procházel Brémami, byl jsem zdřevenělý po celý týden. Neboť přišli ke mně do bytu pan Ludvík Crocius s panem lékařem Neufvillem, žádající mne jménem městské rady, abych se laskavě zdržel na několik dní, že mají uloženo porokovat se mnou, aby plněji poznali mé didaktické a pansofické zásady. Neboť již zavedli Dvěře jazyků s jinými knížkami do tříd své vyšší školy.

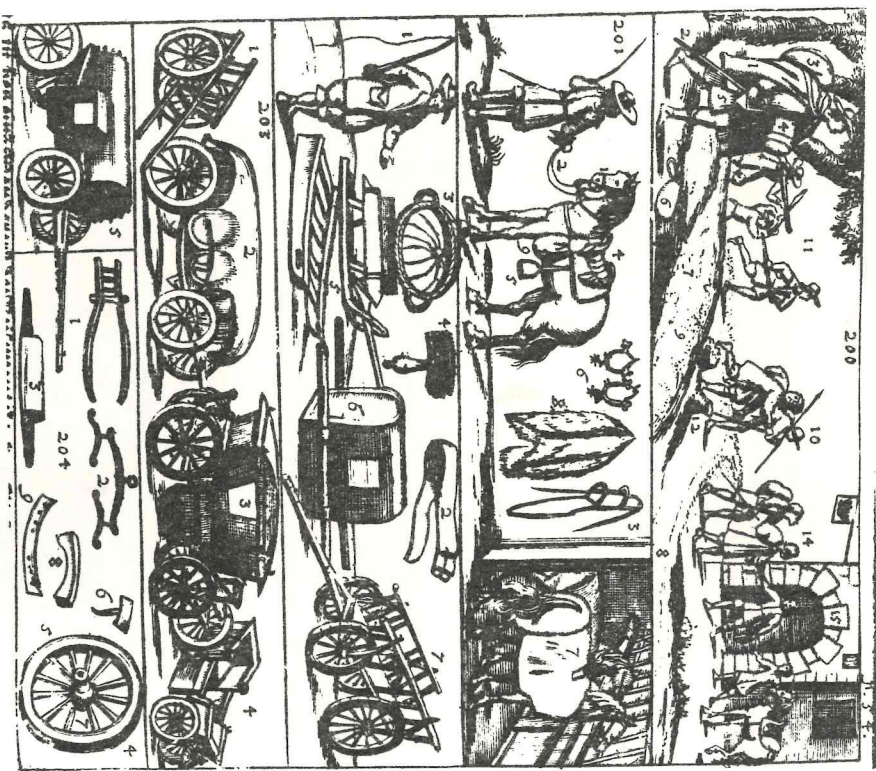
Přicházeli tedy každodenně ke mně k obědu a k večeru brzo jeden, brzo dva, brzo tři. Konečně se mnou vyjednávali, abych převzal pedagogickou správu, naléhajíc na mne těmi důvody, že jejich škola byla po mnohá léta vychovatelkou bohoslovců české církve a že tedy po úpadku škol v Německu jsme my povinni přispět k obnově právě této školy, jak jen můžeme. Jestliže však mně samému to není možno, abych alespoň přemluvil Davida Vechnera, který si zjednal jméno vypracováním Chrámu latiny k Dvěřím Komenského, jak stojí v I. svazku Didaktických děl, strana 318 a následující. Necht' prý jim toho přispění neodpírá; anebo konečně ať je to kdokoli z našich, třeba by nebyl vybraně vzdělán, jen když bude zbožný, čestný a dovede sledovat moji metodu atd. Přislíbil jsem o Vechnerovi, nevěda, že zatím přijal správu školy ve Zhořelci; tu také se cítil vedl a teprve nedávno — tohoto roku 1669 — svatě zemřel. Nejdůležitější jednání v Hamburku bylo rokování

se slavným filozofem Jáchymem Jungem, rektorem gymnázia. Ten si velmi stěžoval, že si věci u protestantů ve školách i církvích stojí tak špatně, a naříkal, že svátostná filozofie zrodila svátivou teologii; a jak poměry dospěly tak daleko, že stěží připouští léku. On sám od několika let s Adolfem Tassem a s jiným znamenitými muži zkoušel prý vše možné, co by mohlo přispět k správné úpravě filozofie; ale vše se prý matí zhoubnými válkami Německa a osudnou lhostejností lidí. Touží prý po onom šťastném stavu Švédska; a bude-li se mým snahám dařit, že je hotov s jinými svými přívrženci jít za mnou atd.

Cestu do Lubeku jsem měl společnou se šesti polskými šlechtici, kteří se vraceli z univerzit a cest. Ti mě zrazovali od cesty do Švédska a zvali mě velikými slibů s sebou do Polska. Zvláště jeden, dědic velikého jmění, pan Adam Suchdolski, nabízel mně velmi ušlechtilé závažný úpis potvrzený podpisy ostatních. Ale odpověděl jsem, že jsem dal slovo a že nemohu se cítit ustoupit.

48/ René Descartes

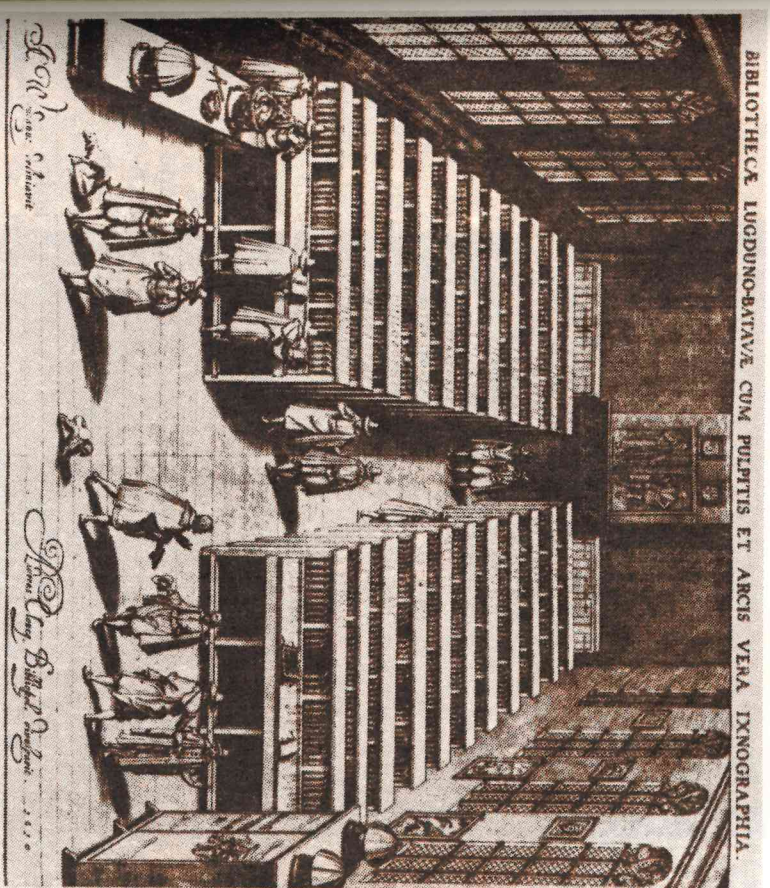

49/ *Cestování*
(*Vestibulum scholasticæ eruditionis*, 1678)

Poněvadž však prozradili na mém bytí mé jméno, přišel posel od bývalého radního pana Leonarda Elvera pozvat mne na oběd, a když jsem odmítl, naléhal vytvále. Přišel jsem, a hle: jeho dva synové mě přivítají stučnou latinskou řečí jako svého učitele. Divím se jak to. Tu otec: »Jsou to tvoji žáci, neboť mají svou znalost latiny od tebe, z tvé Předsíně a Dveří.« Já: »Tak dětinné dítko, Dveře jazyků, že rozhlásilo Komenského po

světě?« On: »Nikoliv dětinné dítko, více než mužské dítko!« A tu mi vloží, co tu provedl kdosi (mistr Jakub Engelbrecht), jenž se pokusil místo mých knih vnutit školám své. Na rozkaz rady byla jeho metoda zkoumána, ale nenalezeno nic zvláštního, a proto učiněno usnesení podržet knihy Komenského. Poklonil se mi také sám mistr Engelbrecht, doporučuje onu svou metodu, provést totiž jakousi průpravu jen pomocí slovníků a hned přejít na autory.

I tyto drobnůstky uvádím, poněvadž je tak nalézám při listování ve svých denících, pohnut k tomu svou nevládností, Maresie. Já jsem se jistě nikdy neobdivoval

50/ *Knihovna leidské univerzity*

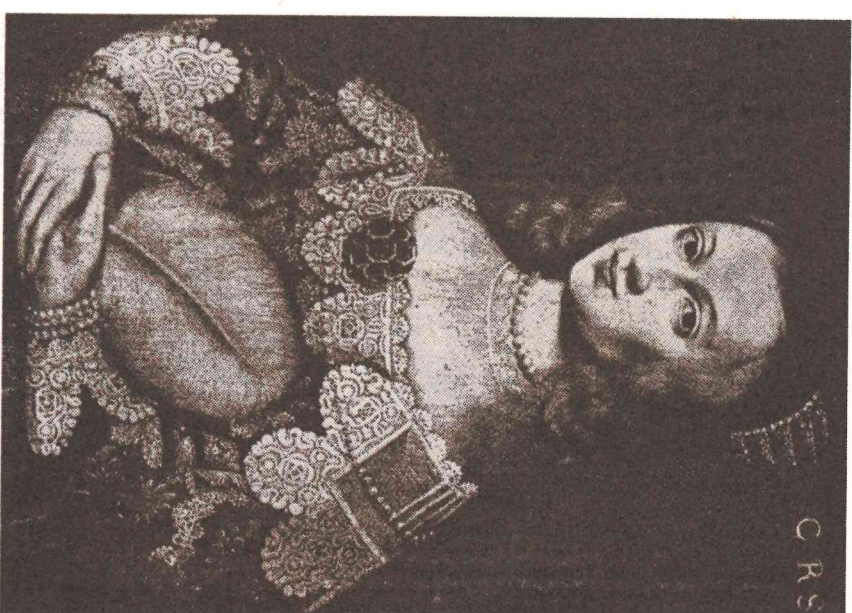
51/ *Ludvík De Geer*

témto svým začátečnickým pokusům prospět školám, ale divil jsem se, že jiní se jim obdivují a že se tak husitě setkávám s povzbuzujícími příhodami tohoto druhu.

Ve Švédsku jsem nejdříve pozdravil toho, jenž mne povolal, vznešeného pana Ludvíka De Geer v Nordköpingu. Od toho jsem byl poslán nejdříve k panu Janu Mathiae, Švédovi, dleci v městě Örebro. Ten byl učitelem latiny královny Kristiny, tehdy již také jejím náboženským rádcem a brzy nato biskupem ve Strengnäs; tenkrát právě byl s královnou, která před svou korunovací konala přehlídku provincií. Jakmile

mu bylo všechno vyloženo, doporučoval jít po stupních, od menšího k většímu, od prací filologických k filozofickým atd.

Když jsem chtěl od něho odejít, řekl: »Přál by sis oslovit královnu?« »Nemám od nikoho nic uloženo,« řekl jsem. On: »Oznámil jsem královně, že zítra odejdeš a že by tě snad neměla propustit bez pocty, abys jí směl políbit ruku.« Otázal jsem se: »Jakým jazykem mě osloví?« Odpověděl: »Jazykem vzdělanců, abys viděl, kolik

52/ *Kristina Augusta, královna švédská*

získala z tvých Dveří jazyků, « neboť ty celé jí již vyložil. Stalo se tedy tak: měl jsem slyšení u královny a s podivem jsem slyšel královnu mluvit plynule latinsky, a ještě více roku 1646 po celé dvě hodiny. Ale to se netýká naší věci.

Byl pak vyzván, abych šel do Stockholmu k vznešenému kancléři říše, panu Axelovi Oxenstiernovi, byl jsem od něho zkoumán tak ostře, jak od nikoho z učenců, po celé čtyři dny. A to nejdříve ve věcech školských, jakoukoliv jen otázkou se mohlo hnout; konec těchto hovorů byla takováto jeho řeč ke mně: »Pozoroval jsem

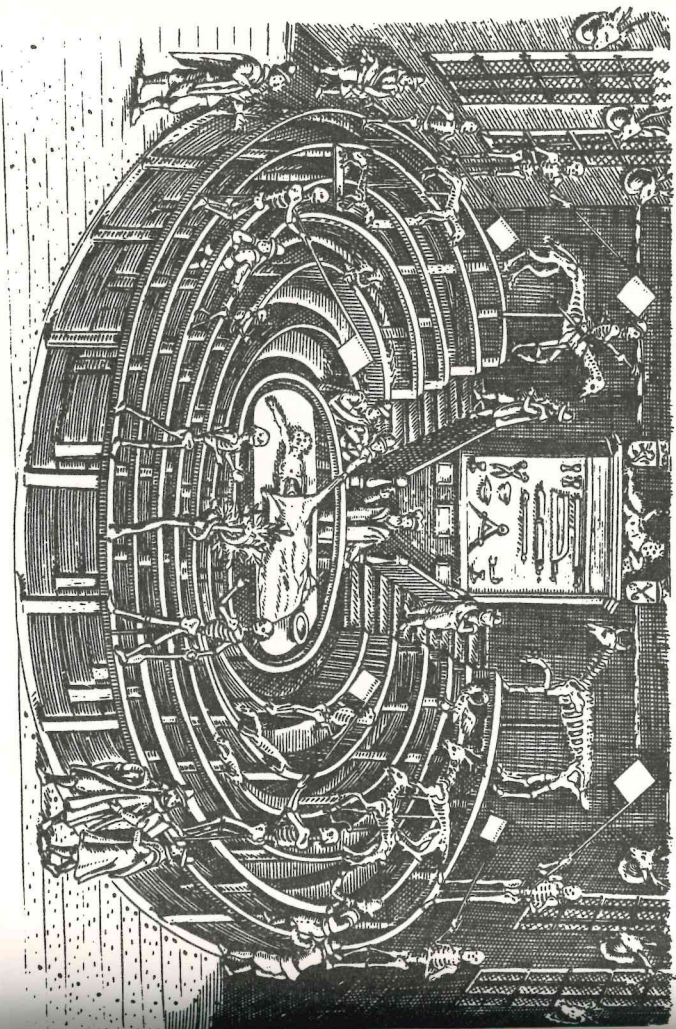
53/ Axel Oxenstierna

již hned od prvních let svého života, že metoda na školách obvyklá je něco násilného, nikoliv přirozeného; ale kde věc vážne nebo jakým způsobem by se dala napravit, to jsem neposilhoval. Stalo se však — je tomu dvacet pět let — že jsem byl poslán svým králem slavné paměti do Německa, a kterýmkoli akademii se mi nahodilo jít, tam jsem se zastavoval a jednal v té věci s učenými muži; ale nikdo nemohl mé pochyby odstranit. Konečně dostanu poučení, že je muž, který právě o této věci mnoho uvažoval a napsal, Wolfgang Ratke, u něho že se možno dotázat. Pátral jsem tedy a má mysl neměla klidu, dokud jsem toho člověka nezastihl a neslyšel. Ale on, poněvaď nedovedl mluvit spatra, nabídl mi ke čtení velký německý svazek svých Pozorování; avšak nedal jsem se odstrašit, spolknul jsem tu nepřijemnost a celý jsem jej přečetl. Zdálo se mi, že nemoci škol odkrývá docela dobře, ale jeho prostředky proti nim se mi zvlášť nelíbily; tvé jsou jiného druhu, že uspokojí, jak vidím, všechny požadavky v tomto oboru. V té věci, neboť nyní mě můj úřad volá pryč, přijď opět zítra v tutéž hodinu, v šest ráno.«

Axel Oxenstierna
O R. Zach. 1646.

54/ Podpis Axela Oxenstierny

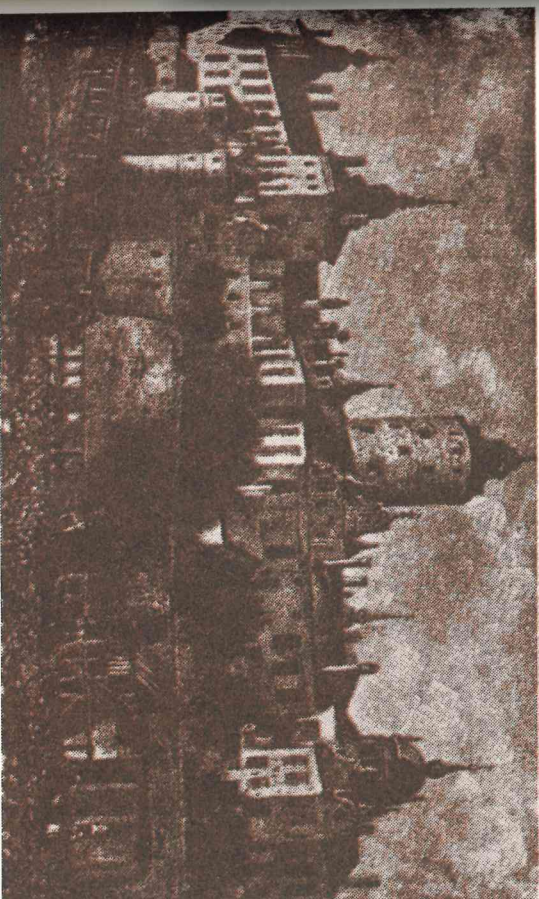
Vrátím se a slyším od něho věc netušenou: že k opravě škol celého království švédského správcové království — neboť Kristina dosud nepřevzala vládu —, zvolili J. A. Komenského; souhlasili i biskupové, protože prý Komenský není kalvinista, nýbrž husta. Odpověděl jsem, že nemám, co bych na to odpověděl, jak jsem mi ta věc nenadálá. Ale když přesto naléhal, řekl jsem: »Bez svolení svých souvěrců nemohu nic slíbit.« On: »Souhlasu dosáhneme.« Já: »Připověděl jsem svou součinnost v Anglii, jakmile budou poměry klidné.« On: »Jak tam poměry vidím, do desíti let nelze doufat v klid.« Tu teprve jsem řekl otevřeně: »Nejjasnější pane, převzít opravu škol celého království je pro cizince věc plná závislů a nebezpečné sázky. Raději toto: Budiž vybrán z vašeho národa jeden nebo více mužů, aby nesli

55/ Anatomie na leidské univerzitě

toto břímě na svých ramenou; já slibuji věrně sdělovat, cokoli je dáno a ještě bude dáno v této věci přemýšlením nalézt.« On: »Tedy přece k nám přijdeš, abychom tě měli osobně!« Tu se však naskytlo mnoho věcí, pro něž toho dne nemohlo dojít k rozhodnutí.

Přítího dne jsem přišel opět a slyšel od něho toto: »Velmi mě prosil pan De Geer, abych tě přemluvil k přesídlení sem k nám; je ochoten vydržovat svými příspěvky učené muže, kterékoliv s sebou přivedeš. A zasluhuje chvály, že jako dobrý občan, neboť nabytí u nás občanství, žádá pro svou vlast tu cest, kterou očekáváme z tvých jisker, jimž je určeno vysléhnout v plameni; chce, aby vyšly z tohoto severního kraje. Ale já s ohledem na tvé důvody mu napíši, aby dále nenaléhal. Zato ty zase učiníš mně k vůli toto: «Nezůstaneš v Polsku, tak vzdáleném od nás; přestěhuješ se do Pruska nebo Pomořanska, abychom tě mohli zavolat, kolikrát bude třeba.« Odpověděl jsem: »Doufám, že toho u svých dosáhnou, jen když nebudu od nich zcela

56/ Královský zámek ve Stockholmu

odtržen. « Opět on: » Který kraj volíš? « Odpověděl jsem: » Prusko. « » A kterou obec v Prusku? « » Rozvažuji, « řekl jsem, » zda Toruň či Gdaňsko. « On: » Proč ne Elbląg? « Řekl jsem: » To místo neznám, nikdy jsem je neviděl. « On: » Mně není neznámé; je to místo půvabné, klidné, tvým studiím příhodné. V radě jsou většinou mužové učení a moudří, nebude ti chybět jejich přízeň. A co je hlavní, v náboženství tam jsou nestranní. Jsou v radě, jsou mezi občany, jsou i mezi kněžími zčásti luteráni, zčásti reformovaní; ale přesto se nemají v nenávisť, nýbrž svorně z téže kazatelny hlásají slovo boží, u téhož oltáře přisluhují svátostmi atd. A já myslím, že hlavně záleží na tom, abys zachoval nestrannost v náboženství, když celé říše obou táborů začínají přát tvým snahám atd. « Slibil jsem tedy a chtěl jsem se rozloučit, hodlaje se nazířít vrátit k panu De Geer. Ale on: » Ještě tě nepropouštím, mám dosud vážné věci, o nichž promluvíme zítra; ale dnes se zúčastní mé skrovné večeře, která nebude podávána veřejně jako hostina, nýbrž v soukromí. « I stalo se, ony večerní hodiny byly stráveny v přátelských hovorech.

Když jsem se druhého dne vracel, řekl: » O větších věcech s tebou pojednám, jimiž se zabýváš, jak vím; čti jsem totiž Předchůdce tvé pansofie. Zdá se mi, že doufáš v jakýsi osvícený, zbožný, mírumilovný, a jak říkají, zlatý věk; je tomu tak? « Já, neznaje jeho smýšlení, řekl jsem s rozjasněnou tvář: » Tak jest, nejjasnější pane, doufám. « Tu on, přísně se zatvářiv, řekl: » Zapřísahám tě jako muže učeného a bohoslovce, řekni mi, myslíš to vážně, či žertuješ? « Já: » Budiž zlořečen, kdo by chtěl v tak vážné věci žertovat a klamat církev boží. Opravdu tak myslím a to je má útěcha, která mi je oporou při zhroutení mé církve a mého národa « atd. On: » Můžeš snést námitky? « Odpověděl jsem: » Mohu, ba dychtím. Neboť tento Předchůdce byl uveřejněn právě proto — ačkoli ne mnou, nýbrž mými přáteli bez mého vědomí —, aby bylo možno získat posudky vzdělanců; a jestliže posudek kterýchkoli vzdělanců, proč ne tvůj, může zralé moudrosti? « On: » Postavím proti tobě důvody vážené z Písma a z rozumu, abys pochopil, jak marné

je to, več doufáš. « Odpověděl jsem: » Jsem hotov slyšet. «

Tu on: » Máme jasné svědectví Kristovo: Až přijde Syn člověka, zda myslíš, že nalezne víru na zemi? Nyní však všichni čekáme, že Kristův příchod k soudu už už nastane; a ty chceš teprve šířit víru k pohanům? Jak to? « Odpověděl jsem: » Toto místo je jediné anebo alespoň hlavní, které se může postavit proti tisící jiným, hlásajícím konečné vítězství Kristovo a triumf církve na zemi. Není dáno k tomu, aby zatemňovalo ostatní Písmo, nýbrž aby je objasňovalo, jako se při malbě užívá tmavých barev a stínů k zjasnění sousedních míst vlastním světlem. Je třeba vzdávat Bohu díky, že hned vedle položil klíče k temným místům, atd. « Ukázal jsem tedy z cíle onoho podobnosti u Lukáše 18 — o nespravedlivém soudci a o vdově volající o pomoc —, jenž je: » Jak je třeba vždy se modlit « (v. 1), že tam není řeči o víře historické nebo o víře ospravedlňující, kterou je pravé náboženství, nýbrž o víře ve vyslyšení čili důvěře; že totiž nikdy nesluší zoufat, i když se zdá vše ztraceno. Takže mi smysl tohoto výroku, řekl jsem, není jiný než onoho výroku Filonova: » Bůh obvykle odkládá hodinu osvobození k hodině zoufalství. « On: » Avšak zde není řeč o příchodu Boha Otce, nýbrž o příchodu Kristově. « Odpověděl jsem: » Zajisté, poněvadž Otec odevzdal všechnen soud Synu « (Jan 5, 22 a 27). Tu on: » Nikdy jsem neslyšel takový výklad tohoto místa. « Odpověděl jsem: » Ani já nepamatuji, že bych jej byl četl; ale věc je jasná. «

Vrátil se tedy do Nordkøpingu, odevzdal jsem kancléřův list panu De Geerovi, divicimu se, že je celý psán vlastnoručně, čehož nikdy neviděl. A poněvadž loď mající mě přepravit do Pruska teprve se vrátila z Livonska a bylo třeba několika dní k jejímu vyložení, bylo dost času uvažovat o různých věcech. Mezi jiným, když mi nabízel placení nákladu nejen pro mne, ale i pro mé spolupracovníky, učené muže, a když jsem prosil o písemné potvrzení tohoto slibu, aby v má slova měli důvěru ti, které hodlám pozvat, odepřel řka, že chce raději, aby se důvěřovalo spíše jeho slovům než papíru. Jiného dne na procházce se otázel na naše rozptýlené příslušníky, po kterých krajích bydlí, jaké je tu neb onde

57/ *Pansophiae prodromus*, 1644 — titulní list

jejich postavení, jaký počet atd. Odpověděl jsem, že mám seznam pozůstalých kazatelů, vdov a sirotků. Když si jej dal předložit, napočítlo se mezi těmi, kteří hledali pohostinství v Uhrách a v Polsku, 94 kazatelů

s třemi svými staršími. Tázal jsem se tedy, je-li ochoten na tyto naše příslušníky rozestřít křížlo křesťanské lásky a velkodušné štědrosti jinde osvědčené. Tim totiž, že by částí toho, co je určeno pro pracovníky, přispíval na prosebníky. Zastavil se v přemýšlení a zakrátko řekl: »Nesměšujeme to, necht' je každá záležitost zvlášť! Tobě a tvým spolupracovníkům dám, co jsem slíbil, a oněm kadročně poukáži tisíc tolarů, pokud tě ponechají při těchto pracích. Polovina necht' připadne těm, kteří bydlí v Polsku, zbytek v Uhersku, neboť vidím, že jsou téměř stejného počtu. Napíši jim list, aby tě propustili, a ty jim jej doručíš s dárky.« Velebil jsem Boha, oči a ruce k nebi zdvihnuv, že nám ubohým, opovržným světa, vzbudil tak velikého dobrodince; připomínám to zde, aby trvala pro budoucnost paměť na ctnosti tak vynikající.

Konečně mne láskyplně propustil s trojí podmínkou: 1. Abych, odlože zatím práce pansofické, cele se věnoval dokončení spisů školských. 2. Radu danou mi o Elblagu abych neměnil. 3. Abych za společníky prací raději přibíral snaživé mladíky než muže s rodinami, ty že možno snáze propustit, kdyby snad některý dost dobře nevyhovoval.

Sem když jsem v obrané své dospěl 19. září, ejhle, přepadla mne náhlá choroba, tenkrát v Holandsku zdomácnělá, prudká horečka, i vyrazila mi pero z ruky; a porazila mne, starce, tak, že ztratit naději na život, nahlížel jsem, že sluší přemítat jediné o blaženém skonání. Zejména když byl ohlášen konec pana Seraria a brzy nato pana Cocceia, který zemřel na podobnou nemoc. Jako útěcha se mi v paměť vracel známý výrok Melancthonův, nalezenny po jeho smrti v jeho poznámkách: »Neboj se smrti, neboť budeš zbaven břemene hříchů, úkladů ďáblových a dravosti teologů atd.« Mísilo se v to sice něco lidské slabosti, totiž představava radosti, jakou bude čerpat ze smrti nás tři pan Maresius, jako by Bůh potvzoval a prováдел jeho soud o nás a já musel neobhájen zemřít ve svých obviněních; ale zvířelí přece Duch nad tímto malým pokušením, že jsem zcela v ruce boží odevzdával všechno své, život i smrt, slávu i potupu, a že jsem pro Krista prosil jediné o odpuštění hříchů

59/ Gustav II. Adolf, král švédský

Opakoval jsem tedy jeho slova, jak jsou uvedena výše. Tu on s tím větším podivem: »Mohu-li věřit, že je tomu tak?« Nic nepředstírám, řekl jsem, »a proč bych předstíral?« Tu on: »Svatý Bože, jak podivuhodné jsou tvé cesty!« A zase ke mně: »Abys ses tedy přestal divit, že se tomu divím, vyložím ti, co se u nás přihodilo. Gustav Adolf, král švédský, podrobiv si roku 1626 část Pruska — také naše město — uzavřel s králem polským příměř na šest let; chtěje přejít s vojskem do Německa, zanechal jako místodržícího v Prusku svého kancléře, právě tohoto pana Oxensjerna. Ten, zvoliv si sídlo u nás, dal zakrátko k sobě povolát radu, a osloviv nás velmi při-

krými slovy, řekl: »Chci od vás vědět, Elblagští, co jste zač! Věřil jsem, že budu bydlet mezi evangelíky luterskými, ale nyní shledávám, že mezi vašimi spoluobčany, ano i mezi vámi samými v radě a mezi kazateli se vyskytují kalvinisté, a vy to víte a dobrovolně snášíte! Ale já na žádný způsob nemohu zavírat oči. Kdybych věděl na určito, kteří kazatelé jsou nakaženi kalvinismem, vlastněma rukama bych strhl z kazatelny vlka beráncí koží oděného! Chci tedy vědět, jak se tato věc má!«

Když se všichni ohlíželi na mne, neboť jsem se stal toho roku poprvé konšelem, mluvčím obce, odpověděl jsem: »Jasný pane, tato otázka je pro nás neočekávaná, neboť jsme mysleli, že bude jednání o nějakých platech; prosili bychom tedy o dovolení odstoupit a poradit se.« Tu on: »Ejhle, kalvínský úskok, vyřáčet se! Nedovoliuji! Chci, aby se mi odpovědělo na místě!« Tu já, mlčky se obrátiv k Bohu, promluvil jsem v tento smysl: »Tak jest, jasný pane, my u nás nemáme stranu Lutherovu nebo Kalvínovu. Jsme křesťané evangeličtí, chceme, aby u nás lid byl učen článkům víry z knih evangelia, kdežto subtilní otázky scholastické odkazujeme do škol. Nebo jestliže se některý z kazatelů přidružuje názoru toho či onoho učitele, mějž si to sám pro sebe, ale ať nezavádí veřejně církev do zmatků. A vaše osvěcenost nechť nemyslí, že tento stav církve byl zaveden námi, kteří tu stojíme; takový jsme jej přejali od svých otců a předků

60/ Podpis Gustava Adolfa

hned od počátku reformace. Když ti viděli smutné začátky roztržek mezi evangelíky, protichůdné názory učitelů, a báli se konců ještě smutnějších, uznali moudře, že je nutno jim předejít a nepopřát u sebe místa svárlivému hádání. Kéz by bylo podobně učinilo celé Německo! Kéz by celé Německo nevědělo, co je nebo se nazývá „lutherisch“ či „kalvinisch“! Nevědělo by se již ve svých troskách, v němž je uvrhli jedni druhé opouštějce, ba jedni druhé pronásledující nebo pronásledovateli všanc vydávající atd.«

»Co na to pan kancléř?« otázal jsem se. On: »Nic jiného než: „Es lest sich wol sagen“ —, „Něco na tom je“ —, a tak nás propustil, nečiniv později žádné zmínky o té věci. A tak nyní, když slyším, že schvaluje umírněnost kdysi vytyčkanou, obdivuji se moci díla božího a veleblm ji.«

To však připomínám na tomto místě proto, aby bylo zřejmo, že i moudrý od moudrého se může učit a že není k necití křesťanu a zbožnému horlivci změnit své přesvědčení v lepší.

Najav tedy v Elblágu dům k pobytu pospíši jsem do Lešna a odevzdal jsem starším list i darů. Ti, uzavřeše poradu, učinili usnesení o mém propuštění k prácím uvedeného druhu a dali mi jako pomocníky čtyři z mladých alumnů církve.

Když jsem odtud spěchal s rodinou do Elblágu, přihodilo se mi něco neočekávaného, co mělo způsobit velké zdržení mých prací. Neboť když jsem přicházel na nocleh do Malborku, tu mi naznačil místní kazatel Jan Episcopiuss, Moravan, že nejjasnější palatin pomořanský, pan hrabě Gerhard Dönhoff, těžce nesl, že jsem nedávno šel tudy, nesloživ mu poklonu; i uložil mu, aby mne při mém návratu přivedl k němu. Jdeme tedy k němu; tu vřadají, vyzvěděv dychtivě, co všechno se stalo v Anglii, Belgii a Švédsku, otázal se, zda snažení pansofické směřuje také ke smíření náboženství. Odpověděl jsem: »Toliko ve svých důsledcích; jestliže snad po uklidnění valné části filozofických sporů budou lidé spíše nakloněni také k urovnání sporů teologických.« Tu Dönhoff chválii prozřetelnost božskou, která vše zařídí-

la tak, že se mám usadit právě v Elblágu, kde již sídlí Bartoloměj Nigrinus, zabývající se snahami mírovými. Rekl jsem, že jsem vzdálen podniků toho druhu a že ten muž je mně velmi podezřelý. On: »Budeš soudit jinak, až poznáš základy jeho práce. Prosím tě,« pravil, »jednej s ním s důvěrou a nech s sebou jednat; uvidíš, že se tvé obavy rozplynou v útechu.«

Tento Nigrinus byl rodem Slezan, náboženstvím luterán, ale později byl vyhnán z vlasti a byl kazatelem reformovaných v Gdaňsku; byl to muž učený, velmi britký v disputacích, a proto si ho pan palatin Dönhoff vysoce cenil. Tak zejména vydraždil pan palatin výčitkami Nigrina k tomu, aby se odvážil utkat s kapucínem Valeriánem Magni. Tento vydal předtím knihy o katolickém a nekatolickém pravidle víry a zpučně triumfoval nad protestanty, poněvadž se již nikdo neodvažoval vystoupit proti němu; tak činil i v Gdaňsku, kde za svého pobytu s králem Vladislavem nalezl jednoho ze svých protivníků, pana Botsacka, a marně jej vyzýval. Pan palatin prolašoval, že právě naši teologové budou zrádci náboženství pro tak nevčasné mlčení a strach.

Tedy pod královskou záštitou byla ohlášena slavnostní disputace a po celé čtyři dny, za přítomnosti předních mužů z obou stran, se v ní pokračovalo s takovým zápalem — na obou stranách zapisovali písaři všechno do protokolu —, že na rozkaz králův, když mnich ztrácel půdu, byla disputace přerušena a odložena na jinou dobu, aby věc katolíků nepodlehla; bylo nařízeno, aby obojí protokol byl opatřen pečeti předních mužů a aby byl propříšitě uchováván v radnici gdaňské. Ale den nato král, poslav Nigrinovi za to, že se statečně držel, vpravdě královský dar devět tisíc zlatých, docílil, aby protokoly byly raději zničeny.

Avšak mnich každodenně navštěvoval Nigrina a usiloval o pokračování v rozpravě; říkal, že nikdy neviděl nikoho, kdo by dovedl lépe vytknout podstatu sporu a statečněji stát na své tezi. »Nemáš tuto hřívnou ukrývat, Nigrine, nýbrž dát ji do oběhu, aby získávala úroky svému Pánu. Až já se vrátím do Říma,« říkal, »budu hájit před papežem i před svatým kolegiem, že

protestanti nejsou heretické ve vlastním slova smyslu, poněvadž dovedou své názory hájit z Písma, z konclíů a z Otců, nýbrž že jsou schismatikové, a to naší vinou, poněvadž vzniklé zločády neopravujeme a pohoršení od jejich zraků nevzdalujeme.« Dodával: »Nedomnívej se ty, Nigrine, nebo někdo jiný, že církev římská neuznává svých vad, nejenom v životě a obřadech, ale i v učení, jde jen o to, jak se má se cítí dojit k reformaci.« Je prý tedy lépe, aby Nigrinus přispěl svými dary k uzdravení ran celé církve než jen jedné části otržené od celého těla církve atd.

Zkrátka: Valerianus jednal s ním tak, že se Nigrinus pro toto vnařidlo nejdříve vzdal kazatelského úřadu v Gdaňsku, pak odešel do Varšavy a radil se s biskupy, konečně se odebral s Valerianem až na Moravu, ale boje se jej následovat až do Říma, vrátil se a usadil se v Elblagu, zakoupiv si tam dům.

Když jsem se i já tam ocitl, dostal jsem zkrátka jeho návštěvu; odhaloval mi pohněhlou své tajnosti, pobízel mne, abychom se ve svých plánech spojili, a prohlašoval, že bude čestnější, nabídnou-li svou pomoc králi a království polskému než tomuto zapadlému kou-tu švédskému. Když jsem říkal, že jsem dal slovo, že změna není možná, tu on: »Kolik máš ročně?« Čtyři sta imperiálů.« On: »A z toho vyděláš i pomocníky?« Tak jest, ale pro ně se přidáváš něco na šaty.« On: »Chleba nebudeš mít, chleba nebudeš mít.« Odpověděl jsem: »Ne samým chlebem živ bude člověk atd.« On: »Ode mne budeš mít dvakrát tolik, ba třikrát i čtyřikrát.« Takového důchodu nemám potřebi, řekl jsem, jsem spokojen výživou i šatem.« On: »Tak laciný jsi tedy ve svých očích?« Zkrátka, tolikrát naléhal a tak rozmanitě, že jsem řekl: »Zapřisahám tě, Nigrine, nenarušuj mi mé plány. Ani nevím jak, byl jsem vyvržen příliš na světlo; očekávají se ode mne takové věci, že ani sám nevím, jsou-li v mé moci, a proto jsem se uchýlil na tento Patmos, abych vyzkoušel své síly. A ty mne zase odtud vlečeš pryč k jiným úkolům?« Atd. atd.

Zapomněl jsem se zmínit, že jsem oznámil Hartilbovi dopisem rozhodnutí učiněné ve Švédsku, že mám

odložit práce pansofické a zabývat se pracemi mluvnickými. On ten záměr z mnohých důvodů neschvaloval, také tímto pozmeněným výrokem: »Kam se to na smrt ženěš a troufáš si pod svoje síly?«, naznačuje tím, že tyto nižší práce mohou provádět jiní, a přál si, aby ještě byla možná změna, naléhaje prudce na to, aby se dala přednost věcem přednějšíším. Ten list jsem poslal svému příznivci, žádaje, aby důvody byly vzaty v úvahu. Ale marně, bylo mi nařizeno pokračovat ve školských pracích. Abych přesto alespoň z nějaké části vyhověl těm, kteří se domáhali pansofických děl, vydal jsem Nárys pansofie, vytištěný v Gdaňsku roku 1643, brzy znovu otištěný v Londýně, v Paříži, v Amsterdamu atd.

Abych se vrátil k Nigrinovi, ten užil zase jiného páčidla proti mé neústupnosti, předložil mi dopis, poslaný Valerianem z Říma s pozdravem pro mne. V něm byla také tato slova: »Zdá se, že Světlo duší zasvítilo onomu muži, který se tak cele věnoval touze posunout kupředu blaho lidského pokolení. Řekni mu, že jsem hotov přispět k jeho pansofii dvěma malíčkostmi.« Nigrinus mu totiž bez mého vědomí poslal Předchůdce pansofie. Brzo nato mi ukázal smlouvu uzavřenou s týmž Valerianem, oběma vlastnoručně podepsanou, že mají být vyhledáni — Valerianem v Itálii, Nigrinem v Německu — mužové vhodní k reformování filozofie, aby se nezdálo, že církev závisí stále na filozofii pohan-ské, Aristotelově atd. Říkal, že má naději získat k tomu mistra Horneia, profesora v Helmstädtu; přistoupím-li k němu já, že to bude vítaný přírůstek atd. Ale já jsem jednoduše odmítl, že se nemohu dát k tomu odlákat.

Jindy mi světil zase jiné tajemství: Král polský se souhlasem biskupů prý chce zaslat ostatním králům a knížatům křesťanského světa listy s odsouzením oněch krutých válek náboženských a s doporučením mírových porad; ale porad jiného způsobu, než o jaké se dosud staly pokusy buď okázalými veřejnými sněmy, nebo místními rozpravami teologů, tu a tam zavedenými, při nichž jedni druhé buď počtem, nebo vážností či mocí utlačovali, anebo vychytralostí zaskakovali. Zato aby se zbožní a vzdělaní teologové mírné povahy, zplnomoc-

nění knížaty, shromáždili na jistém místě a bedlivě vyšetřovali, cokoliv z Písma a ze starověku je sporného, a aby se snažili všude prohlédnout, co je správnější a lepší, a pokojně to uvést v soulad, neponechávající nikomu žádnou pochybnost nerozřešenu. Král prý chce k tomuto blahodárnému podniku nabídnout své pokojné provincie, zejména Prusko a v něm město Elbląg, nešetě žádných nákladů při tak svatém předsevzetí atd. Poněvadž se mi tyto plány zdály zcela rozvážné, dodal jsem něco na jejich doporučení; a to mi později přineslo nemálo nesnází.

Neboť roku 1644 mi Nigrinus vyjevil, že je od krále a biskupů volán do Varšavy, abych prý mu dal sebe za průvodce. »Za průvodce,« řekl jsem, »co je mi po Varšavě?« Nigrinus: »Král pro tebe pošle.« Odpověděl jsem: »Král nepošle pro nepatrného člověka, kterého nezná, ledaže bys něco nastrojil.« A velmi vzrušen jsem řekl: »Prosím tě pro Boha, Nigrine, neruš mne. Jdi si po svém beze mne, a mne nech klidně hledět si svého.« Tu on: »Neproputím tě, leč zpracuješ-li písemně naši nedávnou rozmluvu.« Co jsem měl dělat? Abych si vykoupil klid od jeho neodbytnosti, napsal jsem ten náčrt, jsa jist, že v něm není nic, z čeho by mně nebo jiným mohla vzniknout nějaká škoda. Vzav ty papíry ode mne, nabídl mi jinou věc: Valeriánovy knihy o pravidlu víry, abych je zatím četl. Odpověděl jsem, že pro práce nemám čas a v polemikách že si nelibuji. Tu on: »Zapřisahám tě, abys je četl; a nebudeš-li číst, volám tě na soud Kristův. Takový je váš mrav, odsuzovat katolíky jako modloslužebníky atd., ale spornou věc a povahu sporu poznat nechcete!« I odešel, prozrazuje těmi slovy své smýšlení již dost nakloněné změně náboženství.

Já však, jsa pamětliv jeho zapřisahání, rozhodl jsem se věnovat několik dní přecetení této knihy; nejdříve jsem četl zběžně, ale později opravdově, uznávaje její obsah za vážný. Odtud vznikla ona dvojí odpověď Valeriánovi, vydaná zakrátko — na důrazné naléhání přátel, kterým jsem ji dal k posudku — v Gdaňsku pod jménem Ulrycha Neufelda a nedávno znovu otištěná v Amsterodamu pod mým pravým jménem.

Zatím přileť pověst, že Nigrinus ve Varšavě změnil vyznání, přihlásiv se otevřeně k vyznání římskému. A bylo tomu tak. Neboť se ho tázali biskupové, jakým způsobem je chce ubezpečit, že nezamýšlí svou činnost šílit církev římskou. Jako předtím podepsal vyznání augšpurské, zda také má odvalu podepsat vyznání jejich, které zní podle koncilu tridentského. Když přisvědčoval, na otázku, bude-li se všechno brát ve smyslu katolickém, řekl: »Tedy podepiš.« Tu oni: »To stále nestačí; máš odvalu dosvědčit sjednocení s církví římskou také přijímáním svátosti pod jednou způsobou?« Nigrinus se vytácel, ale nevida již k čemu se uchýlit, svolil; ale žádal, aby se to stalo potajmu, aby se zabránilo pohoršení ze strany evangeliků a překážkám sjednocení církví. Bylo mu slíbeno, že se tak stane v domácí kapli arcibiskupové, druhého dne v osm hodin. Ale chovali to v tajnosti tak, že se to dozvěděli všichni a že mnozí, i evangelíci, se sbíhali na podívanou. I viděli, jak biskup sedí u dveří kaple a dává Nigrinovi, schýlenému u jeho kolenou, rozhrěšení z kacířství, byť i prohlásil, že přistupuje k církvi římské ne z titulu odpadlictví, nýbrž sjednocení.

Evangelikům, velmi zneklidněným, se papeženci vysmívali, že se již triumfuje nad nedávným triumfátorem; biskupové si dobírali zejména pana palatina poměřanského, že jeho patriarcha již dal příklad, že již má jít v jeho stopách. Ten odpovídal: »Nerozumně jste jednali, pánové, takovýto postupem. Byli byste nás mohli tímto nástrojem nepravosti dále vodit za nos a způsobit nám více posměchu a škody, kdybyste jej byli ještě dále ponechali pod škraboškou; ale nyní, jakmile se tento Jidáš prozradil, vaše úskoky už nic nezmohou.« I odešel z Varšavy pln rozhořčení, nevyčkav ani konce sněmování.

Když jsem se dozvěděl o jeho návratu, pospíši jsem do Malborku, abych se od Jeho Jasnosti zevrubněji dozvěděl, co se stalo, a abych dal průchod svým nátkům nad důvěrnými styky s člověkem věrolomným, k nimž Jeho Jasnost radila. Přišel téže hodiny starosta toruňský, pan Jan Pruss. I rozhodl se palatin přijmout nás dva

zároveň a pohovořit o této neblahé věci. Když po mnohých nářcích nad takovým pohoršením jsem byl otázan, proč právě já se lekám, odpověděl jsem: »Proto, že jsem mu ledacos příliš přátelsky sdělil,« atd. I ukázal jsem ono Připomenutí přítele přáteli o znovusjednocení odštěpených. Když je přečetli, tázali se, proč se pro to bojím. Spis prý je zbožný, vytržbený, umírněný, takže jej nemůže neschvalovat nikdo ani z neprudších nepřátel. Odpověděl jsem: »Pohrozil mi, že budu povolán před krále. A já, protože jsem mnoho ve své vlasti od papeženců vytrpěl, všeho se u nich bojím, i pouhého pohledu.« Na to on: »Žiješ již v Polsku, ne v Čechách; jen máš-li srdce opevněné před známým (slovem pokušíte-le): Toto všechno tobě dám, jestliže padna budeš se mi klanět.« Odpověděl jsem: »Po té stránce není nebezpečí.« »Tedy není vůbec nebezpečí,« řekl, »jestliže tě král zavolá, půjdu s tebou, povedu tě a přivedu zpět,« atd. Ale já jsem tyto zprávy oznámil i do Švédska, tázaje se o radu; dostal jsem však rozkaz setrvat.

Zatím vyšly od krále a arcibiskupa listy zvoucí evangeliky ke smírné rozpravě v Toruni na měsíc září; naši však, hodlajíc uvážit, co je třeba činit, rychle si vyhlásili schůzky po provinciích a také já jsem byl od svých povolán do Velkého Polska. Bylo všudy usneseno, že lhůta je příliš krátká a že je třeba prosit krále o odklad na rok příští, atd. Když bylo odkladu dosaženo, zbožný kníže Janusz Radziwiłł zval naše ze všech provincií k sobě do Orly v Litvě, aby se dorozuměli o jednomyslném postupu; i objevovali se ve velkém počtu šlechtici a kazatelé. Také já jsem byl od spoluobratů v Polsku určen a radou elbląskou na jejich vlastním voze vyslán, ačkoli jiní luteráni nevyšli z teologů, nýbrž jen listy po poslech. Však co se tam stalo, je obecně známo; dotknu se jen něčeho za svou osobu, abych odrazil tolik lichých bajek Maresiových.

Stalo se usnesení vzdát králi díky za povolení lhůty celého jednoho roku, vyžádat si zatím rady cizozemských bhoslovců, zvolit doma vhodné osoby, které mají jít na rozpravu, a poslat ke králi z přítomného shromáždění v Orle urozené muže jako vyslance. Aby se

jim i nám všem dodalo myslí, dostal jsem rozkaz předsnést řeč na rozloučenou a také jsem ji přednesl, vzav látku ze Skutků apoštolských 24, verš 14, 15, 16. Když jsem ji skončil, tu zbožný kníže nejdříve sám soukromě, pak prostřednictvím superintendentů církví litevských ke mně poslaných se mnou nejmladšími vyjednával o přestěhování do Litvy, abych se usadil na jeho hradu Luboku nad Hronem a tam pracoval na dle pansofického. Je tam prý velmi bohatá knihovna a Jeho Výsost prý se postará, aby z kterékoliv země byly přineseny spisy, kterýchkoli bude třeba; budu si prý moci povolat na pomoc učené muže v jakémkoliv počtu a Jeho Výsost je prý hotova vynakládat až čtvrtinu svých důchodů na podporu tak skvělého díla. Za takovou neslýchanou štědrost a vpravdě bohatýrskou horlivost vzdal jsem mu náležitě díky a vložil jsem, proč se to prozatím se cítí stát nemůže — pro závazek již jinde učiněný; že bude možno přihlídnout, jakou přiležitost později dá Bůh a čas.

Ale neznali jsme úmyslu božího seslat na Polsko a Litvu bouře svých soudů vzteklymi válkami a krutým pronásledováním církví, jimiž zachvácano zahynulo tolik zbožných kazatelů a ochránců církví, ano i slavný kníže, bédal!

Vrátil se do Elblągu, zpravil jsem o věcech, které se staly v Litvě, nejenom radu elbląskou, nýbrž i svého příznivce ve Švédsku a došel jsem souhlasu s tou výmin-kou, abych se neúčastňoval toruňské rozpravy, nýbrž abych se uchýlil kolem té doby do Švédska. To jsem si také u svých bratří vymohl; ale jiní — z Malého Polska a z Litvy — se prude postavili proti tomu, namítajíce, jestliže se Komenský vyhne, že bude nejenom podezřelý ze společení s Nigrinem, ale i vinen opuštěním věci boží. Tedy moji přátelé naši střední cestu, abych byl přítomen aspoň na začátku rozpravy, a to pro zprostředkování mezi reformovanými a mezi luterány, neboť doufali, že mám u nich jakýsi vliv, abychom se mezi sebou nerozházeli alespoň v těch článcích, které společně hájíme proti papežství; neboť jinak, jsouce sami mezi sebou tak nesmířitelní, byli bychom nepřítelům na posměch, čehož oni nepochybně vyhledávají.

Ale když jsem našel doma v Elblagu některé ze svých blízkých nemocné, vida zimu před sebou a nemaje své práce školské při tolika překážkách dosud připravované, odložil jsem onu cestu na rok příští a jen písemně jsem podal o všem zprávu.

Zatím byla toruňská rozprava skončena zcela neplodně, poněvadž nebyla ani začata; vždyť celé tři měsíce povolené králem k rozpravě stávaly se jen v přípravných pracích, totiž o tom, jakých titulů se má později při rozmluvě dbát, a v jiných nicotnostech! Z toho bylo vidět ješitnost lidí hledících na okazalost, ne na věc. Ale král, rozhněv se na nepřístupnost luteránů, začal pomýšlet na novou rozpravu pouze s reformovanými, k novému postřachu reformovaných. Tím mi poprvé byla dána příležitost uvažovat o »Křesťanství smířitelném, je-li smířovatelem Kristus«, jak mají být připraveni praví křesťané, praví následovníci Kristovi, aby vpravdě byli shledáni syny míru. Ale záměry královny nepokročily, poněvadž brzo vypukla válka s kozáky a král sám zakrátko nato zemřel, tedy ani mé započaté dílo nepokročilo. Ale kněžstvo v Polsku se stalo od té doby až podnes vášnivějším k vykořenění evangeliků.

Je třeba zaznamenat něco o konci ubohého přeběhlíka Nigrina, přeběhlíkům na výstrahu. Když se po svém odpadnutí vrátil domů, napsali mu dva z gdaňských kazatelů, předtím jeho druhové, Arnošt Andreae a Jan Caesar, vyžadující si znát důvody jeho činu; jinak mu vytýkali lehkovážnost a napomínali jej k pokání. Když na to nic neodpověděl, obrátili se na mne, abych naléhal na odpověď. Navštívil jsem jej tedy a nejdříve jsem řekl svým jménem: »Pane Nigrine, to znamená smítovat náboženství?« On nejdříve svůj čin omlouval, že prý byl oklamán, a pak jej všelijak zkrášloval. Já: »Odpověděl jsi Gdaňským?« On: »Ani jsem neodpověděl, ani neodpovím. Ich achte die Bachanterey nicht — Mám je za nehodné, abych na jejich zuření proti mně odpověděl třeba jen slovem.« Já: »Avšak apoštol ukládá (1. Petr 3,15): Buďte připraveni počet klášů.« Když jsem stál na svém, řekl jsem: »Pamatuji se, že jsem četl o jakémisi jezuitovi, jak před králem francouzským pro-

nesl tak výmluvnou řeč proti ateistům, že všichni upadali v obdiv. Domníváje se, že se líbí jeho důvtip a výmluvnost, nabídl se, že bude zítra, bude-li si král přát, mluvit pro ateisty, že není Boha. Ale král, uražen lehkomyšlností tohoto člověka, rozkázal mu, aby se klidil. Nejednáš podobně ty, Nigrine? Poněvadž se ti dostávalo vítězství při hájení pravdy a poněvadž jsi viděl, že se to líbilo, hned se pokoušíš obratem bojovat proti pravdě! Hleď, aby se ti nestalo to, co jemu, abys totiž svou lehkovážností neurazil a sobě neodcizil ty, jímž se hledíš líbit.« Když to srovnání snášel s velkou nevolí, dodal jsem: »Ať je s tvým svědomím jakkoliv, je žalostné až k posměchu, aby ten, kdo léčky klade, do léček padal a aby se triumfovalo nad triumfátorem.«

Později však se stalo — druhého měsíce před toruňskou rozpravou —, že mně dal Nigrinus svým sekretářem vzkázat, že je u něho otec Schönhof, zpravodník královnin, jenž se se mnou touží seznámit a prosí, abych jej navštívil. Došel jsem k němu a našel jsem tam zároveň pana Claea, rektora koleje brunberské; od obou jsem byl přijat velmi lichoťivě a slyšel jsem od nich různé věci, zejména chvalořeči svých Dveří jazyků, které prý také oni svým žákům vykládají; dále o touze po Dveřích věcí čili pansofii, jejížž Předchůdce viděli, a konečně o rozpravě toruňské; zbytečně prý se evangelici bojí úkladů; je prý upřímná touha po poznání pravdy a sjednocení v míru. Žádali pak, jakmile se dozvěděli od pana Nigrina, jaké místo u svých zaujímám, abychom také my tam chtěli poslat lidi mírumilovné, nepodezíravé, nesvárlivé, nezavrzelé atd.

Zatímco o tom mluvíme, ejhle, vstoupí kdosi, jenž se podivným chováním lísal k otcům jezuitům, neboť mezi jiným říkal: »Nejzbožnější otcové, kdežto dříve jsem na vás hleděl jako na vtělené ďábly, nyní na vás patřím jako na anděly boží.« Ti se táží Nigrina, kdo je to. Odpoví: »Theodor Simonius.« Tu se obrátí k Simoniovi a dotazují se ho na jeho vlast, na způsob života, na důvody pro změnu náboženství atd., zatímco jsem já mlčky uvažoval, co se to děje a zda se snad toto divadlo tak nestrojí kvůli mně. Ten vypráví, že je rodem

Holštýňan, že byl vychován v luteránství, že však přesto zkusil různé směry v náboženství a nemohl nikde nalézt klid svědomí, leč v lůnu církve katolické. Táhá se jej, při jaké příležitosti pojal rozhodnutí připojit se k církvi. Odpověděl: »Kacíři amsterodamští, kteří se nazývají reformovanými, poznali, že jsem velmi zběhlý v Otcích, zejména řeckých, a najali mne, abych sbíral ze staré doby, cokoliv mluví proti papežství. Já tedy — s ne-rozvážností u kacířů obvyklou — dal jsem se do díla a pořídil jsem výpisky z Otců tří století, jež oni brzo vydali tiskem — ukázal osmerkovou knížku; ale když jsem chtěl pokračovat, postavilo se na odpor mé svědomí, poněvadž čím dále jsem šel, tím více svědectví pro papežství jsem nacházel, takže jsem konečně u katolíků radu hledal a také našel. Od důstojného otce Hondia, biskupa holandského, dostal jsem rozřešení z kacířství, v přítomnosti biskupově jsem přijal od katolického kněze svátost oltářní, a stav se členem církve, odešel jsem kvůli bezpečnosti z Holandska. Nyní tedy prosím o radu, co mi doporučujete činit stran tohoto mého nešťastného skutku — a znovu ukazoval knihu —; mám ji vyvracet, či mlčky tuto věc pominout?« Tu soudil otec Claius, že třeba ji rozhodně vyvrátit ve všech podrobnostech; otec Schönhof mnil, že jen povšechně, třeba jen jediným listem: »Já N. N. vyznávám, že jsem původcem knihy N. N., ale nyní ji neuznávám za svou, neboť atd.« Nigrinus radil vůbec mlčet.

Tu otec Schönhof: »Slyšme také mínění slavného Komenského,« a obrátiv se ke mně, prosí, abych laskavě odhalil své mínění. A tu Simonius Nigrinovi: »Jakže, Komenský je přítomen?« A vrhaje se ke mně prosí za prominutí své nerozvážnosti, že přeložil Dveře jazyků do řečtiny, nedotázav se mne, spisovatele — vyšla totiž v uhlazeném atickém slohu. Odpověděl jsem, že tu není viny, spíše dobrodiní vůči mládeži a že mu vzdávám díky jejím jménem atd. atd.

Když jsme znovu usedli a oni se dožadovali mého náhledu, odpověděl jsem, že ten případ i otázka jsou mi neočekávané a že se mne netýkají. Ale když přesto naléhali, řekl jsem: »Kdybych měl dnes přičiny změnit

náboženství, chtěl bych, aby již zítřka to věděli všichni; aby, jestliže někteří mne následovali v bludu, měli příležitost následovat mě také v pokání.« A to jsem řekl proto, poněvadž mne velmi uráželo Nigrinovo pokryectví, zřejmý znak zmaneného svědomí atd., atd.

Ale jaký přece byl konec Nigrinův? Ze opustil své svědomí, byl opuštěn Bohem i lidmi. Konečně i samým biskupům byl na posmích a neposkytovali mu prostředků k udržování jmeného způsobu života, v nějž doufal. Tedy zemřel v největším opovržení a bídě v zátí roku 1646, v padesátém čtvrtém roce svého života, v druhém roce svého odpadlictví, jsa povolán ze svých činů složit Bohu účty, jež nechtěl skládat nikomu z lidí.

Já však, byv toho roku znova povolán do Švédska, nenašel jsem všechno podle naděje své nebo naděje svého ochránce. Nejdříve jsem musel čekat dvanáct dní, poněvadž pan kancléř těžce churavěl a nikoho kromě lékaře k sobě nepřipouštěl. Aby ten čas neplynul bez užítu, dal pan De Geer prozkoumat třemi učenými muži moje práce za toto čtyřletí, neboť jsem je přinesl s sebou, a byly shledány vhodnými pro uveřejnění; musím prý tedy tam přezimovat, abych skončil, zbývá-li co, a provedl opravy. Ale bylo třeba čekat na souhlas páně kancléřův a královnin.

Když jsme jej nazítří očekávali, přišel přítel od dvora a oznamoval nám důvěrně věci neočekávané: že je přítomen kdosi z Německa, jenž rozdílí mezi členy rady a mezi teology výstisk jakési obsáhlé knihy sepsané pod názvem Obrana augšpurského vyznání, věnované královně; a že zároveň domluvami naléhá, aby nebylo dovoleno pojímat do náboženského míru v Německu kalvinisty, neboť jednání v Münsteru se již chýlilo ke konci. Ale královna prý odložila knihu, sotva do ní nahlédnuvši; zato členové rady prý nesli věc s nevolí, obořili se na vyslance, že žádá za věc nedůstojnou, a řekli: »Byli spojenci ve zbrani, mají být spojenci i v míru.« Ale nejen toto; naléhá prý se také na teology, aby nebyl Komenský přibírán k opravě škol. Neboť celá jeho všemohlost a celé ono snažení didaktické prý není nic jiného než lstné zbudovaný stroj k skrytému šíření kalvinství.

Tak to bylo vlastní rukou pana Calovia napsáno a mně svěčeno; viděl jsem to na své vlastní oči a veřejně to vyprávím, aby pan Calovius, žije-li — jak doufám —, měl příležitost uznat neužitečnost svého horlení a habebnost zvyku podezírat spoluúčastníky evangelia a aby měl třeba i ve stáří příležitost se napravit.

Bývše takto předem upozornění na tyto pomluvy, očekávali jsme, co řekne pan kancléř. Řekl však, když jsem byl přijat, co jsem nečekal. Prudce mi vytýkal, že jsem neuposlechl rady, abych se vyhýbal toruňské rozpravě, a že jsem tím zhatil všechny jejich záměry. Vyprávěl jsem, jak se všechno stalo, ale on: »A proč ses nechal zapsat v počet rokujících?« Když jsem to popíral, uchopil svazek před ním ležící, zápis této rozpravy, ve Varšavě tištěný, jehož jsem do té doby nespasil, a v něm mezi teology reformovaných ukázal mé jméno. Odpověděl jsem, že sice římský přechetli veřejně jména svých dvanácti teologů a že totéž učinili luteráni, ale reformovaní se omluvili tím, že dosud nejsou přítomni všichni, v jejich příchod doufají; že jejich jména oznámí, až dojde k věci samé, k provedení rozpravy atd. Ale nikdy k tomu nedošlo, poněvadž celý čas byl stráven předběžnými pracemi, jak jsem dříve řekl. Já však jsem odtud záhy odešel a tak mé jméno se tam vloudilo jen omylem. Kancléř: »Co se stalo, nemůže se odestát; bude dobře, aby ses vrátil do Pruska.«

Odešli jsme od něho s tím, že jsem pokorně doporučil Jeho Jasnosti věc svého národa a své církve, aby se nedovolovalo, abychom při míru v Münsteru byli i my vyloučeni ze svobody svědomí. O to také jsme zanedlouho žádali nejjasnější královnu.

Vystoupili jsme totiž zanedlouho na hrad a dosáhli jsme nejmiloslivějšího slyšení skoro na dvě hodiny. Požadavky Jejího Veličenstva vůči mně byly zejména dvojí: 1. Abych spěchal s všemoudrostí, jejíž smysl jsem musel znovu vyložit. 2. Abych se přestěhoval do Švédska. Při tom se pan De Geer, jenž po ten celý čas byl přítomen se dvěma komorníky královními, ujal slova a řekl: »Euer Maestät vocieren ihn, ich will ihn stipendien (Vaše Veličenstvo nechť ho povolá, já ho budu

podporovat).« A královna ke mně: »Chceš?« Odpověděl jsem: »Nyní se to sice stát nemůže, ale co je možno v budoucnu, třeba světit božské prozřetelnosti« atd.

Tak jsem tehdy odešel ze Švédska ku konci října; ale v dubnu jsem odtud dostal listy, které obsahovaly za sebou hromy a blesky; neboť arcibiskup skarský pronášel na obecném sněmu říšském nářky, že se vkrádá kalvinství a že již přední mužové obou stavů jsou jim nakaženi, i jmenoval výslovně mne. Ačkoliv se mu za tu buřičskou řeč dostalo důtky, přece již byla nenávist zasetá; a tak se také zčásti naplnilo to, co prý řekl dobrá duše Melanchton, procházejce se s přáteli na břehu Labe za počátků sporů o večerí Páně: Kdyby mohl prolít tolik slz, kolik kapek vody nese Labe, že by nemohl nikdy dostatečně oplakat pohromy, které vzniknou z této svátostné války. O bédný Babylon i u nás, kteří se chlubíme, že jsme z Babylonu vyšli!

Zatímco jsem trval na svém předsevzetí prokázat službu křesťanské mládeži, každý mne protichůdnými radami vlekl na jinou stranu. Pan Horton, Ruicius a Morianus radili k návratu do Holandska, slibující mi naprosto klidné zátíží v Alkmaaru. Zato souvěrci z Polska i z Uher mne volali zpět k sobě, s tím odůvodněním, že jejich biskupové Jiří Erastus a Vavřinec Justinus zemřeli a třetí — Pavel Fabricius — je stravován nezhojitelnou nemocí; prý se nesluší, abych já poslední byl tak daleko vzdálen od obojího rozptýleného stáda. Psal mi i pan Bisterfeld ze Sedmihrada, že marně čekám na kolejsk pansofickou, neboť věděl, že jsem se v Anglii i v Holandsku dal vábit naději na ni; v dle započatém prý musím sám pokračovat. Dodal: »Jako je nemožné, aby dvě matky porodily jeden plod, tak nemožné je, aby dílo jednotné a ze všech stran souladné vyšlo z více hlav. Ale dokončí je ty podle učiněných nárysů,« říkal, »pokud je ti to možno; uvidíš, že my ze všech stran přispějeme na pomoc,« atd. Když jsem já to všechno s důvěrou předkládal svému příznivci a žádal o radu, dal mi plnou moc, abych o sobě rozhodl, jakkoli budu chtít, jen aby byly vydány školské práce již vypracované a pak aby se přešlo k větším úkolům.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE. 1669)